

Н. М. ПАВЛЮК. СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА ОBOB'ЯЗKOBУ ЧАСТКУ В СПАДКУВАННІ ЗА УКРАЇНСЬКИМ ТА ФРАНЦУЗЬКИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Досліджуються питання правового регулювання суб'єктів права на обов'язкову частку у спадкуванні за українським та французьким законодавством. Здійснено аналіз та співставлення суб'єктів двох інститутів в сучасній правовій системі.

Ключові слова: *спадщина, спадкоємці, обов'язкова частка у спадщині, заповіт.*

Исследуются вопросы правового регулирования субъектов прав на обязательную часть в наследстве за украинским и французским законодательством. Осуществлен анализ и сопоставление субъектов двух институтов в современной правовой системе.

Ключевые слова: *наследство, наследники, обязательная часть в наследстве, завещание.*

The issue of the law subject legal regulation for the obligatory share in the inheritance under Ukrainian and French legislation is researched. The analysis and comparison of the two subjects institutions in the present day legal system are performed.

Key words: *inheritance, heirs, the obligatory share in inheritance, will.*

Інститут обов'язкової частки покликаний забезпечити мінімальні гарантії інтересів найближчих спадкодавцю осіб у випадку, якщо вони порушуються волею спадкодавця яка виражена у заповіті.

Як відомо, всякі прояви мають як позитивні так і негативні сторони. В ході історичного розвитку свободи власності і договорів, коли виникла заповітна свобода, виникло питання і про її обмеження. Ще в римському праві існував інститут обов'язкового спадкоємця і обов'язкової частки. Суть його заключається в тому, що родичі – по низхідній лінії, а при їх відсутності – по висхідній, мали право на утримання із спадщини певної законної частки¹.

Розмір її був спочатку 1/3 частки, яку отримав кожен із них при спадкуванні за законом, а потім при Юстиніані вона збільшилася до 1/2 і навіть до 1/3 в залежності від числа спадкоємців².

Тому, цей інститут обов'язкової частки ще з римського права був запозичений багатьма західноєвропейськими країнами.

Метою написання даної статті є аналіз суб'єктів, які мають право на обов'язкову частку у спадкуванні за українським та французьким законодавством.

Так, ще за ЦК 1922р. для визнання особи спадкоємцем в якості утриманця потрібно було щоб, по-перше, особа була непрацездатна, по-друге, незабезпечена і по-третє, знаходилася на повному утриманні спадкодавця не менше одного року до смерті. Указом Президента ВР СРСР від 14 березня 1945 р. «О наследниках по закону и завещанию» коло утриманців визначалося по іншому:

- 1) особа має бути непрацездатна;
- 2) особа має бути на утриманні померлого не менше одного року до смерті.

В такому ж виді дана норма знайшла відображення в ЦК УРСР від 1963 р.³

Стаття 1241 ЦК України порівняно з ст. 535 ЦК УРСР свідчить про істотне коригування інституту обов'язкової частки. По-перше, за новим законодавством, звужується коло необхідних спадкоємців. До їх числа вже не включаються утриманці спадкодавця. По-друге, за новим законодавством, зменшується розмір

обов'язкової частки: якщо за ЦК УРСР він становив 2/3 від законної частки необхідного спадкоємця, то за чинним ЦК України він дорівнює S від такої частки.

Згідно ЦК України суб'єктами права на обов'язкову частку виступають:

1) малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця. Оскільки за ст. 1260 ЦК України у разі спадкування за законом усиновлений та усиновлювач прирівнюються до родичів за походженням, а з кривими батьками усиновлений втрачає повний зв'язок і не спадкує за законом після їхньої смерті (абз. 1ч. 2ст. 1260 ЦК України), право на обов'язкову частку виникає також у осіб, які були усиновлені спадкодавцем на час відкриття спадщини, за умови їх малоліття, неповноліття чи непрацездатності.

Якщо діти є малолітніми або неповнолітніми, саме ці факти дають підставу їм закликатися до спадкування. Тому навіть у випадку, коли неповнолітній наділений повною цивільною дієздатністю (статті 34-35 ЦК України), це не позбавляє його права на обов'язкову частку у спадщині;

2) непрацездатна вдова (вдівець) спадкодавця;

3) непрацездатні батьки спадкодавця. При цьому право на обов'язкову частку в спадщині має окремо кожен із непрацездатних батьків спадкодавця;

До непрацездатних осіб належать: а) особи, які досягли віку: жінки 55 років, чоловіки 60 років, тобто віку, який дає їм підставу для одержання пенсії за віком, незалежно від того чи продовжують вони працювати; б) інваліди I, II, III груп.

Довгий час в правовій науці велись дискусії про необхідність включення в категорію непрацездатних громадян інвалідів III групи.

Ще А.А. Файнштейн, та В.И. Серебровський, пропонували при визначенні непрацездатності керуватися тільки фактичним станом здоров'я особи згідно медичного висновку⁴. Тому, при визначенні медичною експертизою часткової втрати працездатності і можливості працювати «при соответствующих условиях» В.И. Серебровський не знаходив причин включати таку особу в число спадкоємців⁵. Проміжне рішення було запроваджено З.И. Мозжухиной: позбавляти права на законну спадщину осіб, які працювали⁶.

Л.К. Буркацький зазначає, що згідно законодавства продовження пенсіонером виконання трудових обов'язків не позбавляє його права на обов'язкову частку у спадщині⁷.

До даного твердження можна застосувати норму ч. 1 ст. 1241 ЦК України де вказано про можливість зменшення обов'язкової частки у спадщині в судовому порядку. Суд наділений таким правом з урахуванням відносин між необхідними спадкоємцями і спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. В сучасній юридичній літературі припускається, що підстави зменшення розміру обов'язкової частки можуть бути: не підтримання спадкоємцем зв'язку із спадкодавцем, незважаючи на існуючу потребу в цьому, погане поводження із спадкодавцем, тощо⁸. Водночас чинний ЦК України містить ще жорстокішу норму правового впливу на спадкоємця, якщо в судовому порядку буде доведено, що спадкоємець ухилився від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Такий спадкоємець, навіть якщо він має право на обов'язкову частку, може бути за рішенням суду взагалі усунений від права спадкування(ч. 5,6 ст. 1224 ЦК України).

Французькі норми про обов'язкову частку є специфічні порівняно з українськими.

Умовно весь обсяг майна особи, що бажає зробити розпорядження, ділять на дві частини: обов'язкову частку (reserve hereditaire) і частку, що бажає знаходити-

ся в розпорядженні (gnotite olisponible).

Обов'язкова частка – це частина майна і спадкових прав, спадкодавця яких забезпечено законом.

Доля, що знаходиться в розпорядженні – це частина майна і спадкових прав, яке не зберігається законом і якою спадкодавець вправі вільно розпорядитися (ст. 912 ФЦК)

Суть інституту обов'язкової частки по французькому праву може бути найбільш яскраво відображено при співставленні його з інститутом українського права, а саме:

1. Сфера дії.

В силу ст. 1241 ЦК України малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка), тобто норми про обов'язкову частку обмежують свободу заповіту і обов'язкові спадкоємці вправі отримати лише те, чим спадкодавець розпорядився всупереч їх правам тільки заповітом. За рахунок майна, яке було спадкоємцем подаровано під час життя, права обов'язкових спадкоємців задоволені бути не можуть.

Згідно ст. 913 ФЦК «доброчинність зроблена під час угоди між живими особами, чи під час укладання заповіту не може перевищувати обов'язкової частки, тобто обмежується свобода не тільки заповіту (так як і інших розпоряджень на випадок смерті), но і безповоротного розпорядження в цілому (в тому числі дарування). Права обов'язкових спадкоємців можуть бути задоволені і за рахунок майна, яке подароване спадкодавцем при житті якщо його частка, більша ніж та яка знаходиться в розпорядженні.

2. Коло спадкоємців, що мають право на обов'язкову частку.

Ст. 1241 ЦК України називає обов'язковими спадкоємцями малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки.

ФЦК обмежується двома категоріями: діти чи інші родичі по низхідній лінії незалежно від степені родинності, при цьому вважається, що при спадкуванні вони займають місце дитини, особи що здійснила розпорядження (ст. 914-1) і подружжя (ст.914-1).

3. Принцип визначення розміру обов'язкової частки.

На відміну від української норми, що чітко фіксує розмір обов'язкової частки (половина від тієї частки, яка належала б їм при спадкуванні за законом, належно від того, яким є зміст заповіту), французький закон ставить розмір обов'язкової частки і частка, яка знаходиться в розпорядженні, в залежності від категорії і числа обов'язкових спадкоємців.

Стаття 913 ФЦК встановлює, що якщо до моменту смерті спадкодавець має одну дитину, він вправі розпорядитися $\frac{2}{3}$ свого майна (обов'язкова частка – теж $\frac{1}{2}$), якщо він має двох дітей, він вправі розпорядитися $\frac{1}{3}$ майна (обов'язкова частка – теж $\frac{2}{3}$), якщо він має трьох дітей і більше, його частка, що знаходиться в розпорядженні, складає лише $\frac{1}{3}$ майна (обов'язкова частка – $\frac{3}{4}$). Якщо при відсутності родичів по нисхідній лінії у спадкодавця є переживши одне з подружжя, частка, яка знаходиться в вільному розпорядженні, складає $\frac{2}{3}$ майна (обов'язкова частка подружжя – $\frac{1}{4}$).

За законодавством Франції основне майно переходить безпосередньо до спадкоємців. Однак володіти ним можуть тільки ті особи, які володіють так званою

сезиною. Інші вважаються введеними у володіння. Термін «сезина» (Saisine) означає дозвіл поводити себе як володілець спадку і негайно вступати у володіння спадковим майном управляти ним та вилучати з цього доходи⁹.

Тому, якщо порівняти два інститут, то можна дійти висновку, що норми французького права в більшій мірі забезпечують права обов'язкових спадкоємців. Також можна сказати, що два дані інститути мають тенденції до лібералізації, тобто зменшення кола обов'язкових спадкоємців; можливість відмовитися від частки обов'язкової по французькому праву; зменшення законодавчо встановленого розміру обов'язкової частки, можливість її зменшення чи відмова в її призначенні судом в українському праві. Отже виходячи з вищесказаного як в українському так і в французькому праві першочергове значення має факт знаходження в родинних відносинах, знаходження у шлюбі, усиновлення.

Як зазначав С.Н. Братусь спадкування по закону спирається на припущення що закон, встановлюючи коло спадкоємців, черговість їх закликання до спадкування, розміри спадкових часток, відповідає волі спадкодавця який не зміг виразити свою волю не інакше як шляхом – заповідального розпорядження¹⁰.

Отже, найбільш розумним і логічним тут буде те, що кому, як не близьким родичам, подружжю, віддати перевагу при оформленні відповідних норм, а державі приймати дані норми та захищати обов'язкових спадкоємців.

1. *Покровский И.А.* Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – С. 300. 2. Там же. – С. 300. 3. *Шилохвост О.Ю.* Проблемы правового регулирования наследования по закону в современном гражданском праве России: Дис. ... доктора юрид. наук. – М. – С. 331–336. 4. Там же. – С. 363. 5. *Серебровский В.И.* Очерки советского наследственного права: Избранные труды. – М.: Статут, 1997. – С. 84. 6. *Шилохвост О.Ю.* Цит. работа. – С. 363. 7. *Буркацкий Л.К.* Спадкове право України. – К., 2008. – С. 103. 8. *Цивільне право України.* Академічний курс / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т 1: Заг. частина. – С. 382. 9. *Гренкова О.В.* Наследование в Англии и во Франции // Сборник статей аспирантов и молодых ученых Всесоюзного научно-исследовательского института проблемы укрепления законности и правопорядка. – М., 1988. – С. 31. 10. *Братусь С.Н.* Предмет и система советского гражданского права. – М.: Юрид. лит., 1963. – С. 69.